

Tıbbî Teoride Geçiş Döneminin Bir Örneği: Halid İzzet Bey ve *Hıfzı's-Sıhha'sı*

Ahmet Göksu*
Fatma Afyoncu**

Öz

Bu çalışmanın amacı 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yetişmiş bir askeri doktorun hayatını ortaya çıkarmak, onun sergüzeşti üzerinden bu yüzyıldaki yenilikleri takip etmek ve kaleme aldığı *Hıfzı'sıhha* adlı eserini değerlendirmektir. Halid İzzet Bey (ö.1922) 19. yüzyılda yetişmiş bir Osmanlı askeri doktordur ve cerrahdır. Bu yüzyıl Osmanlı Devleti'nde hem askeri alanda hem tıp alanında gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Halid İzzet Bey, Mekteb-i İdadi-i Tıbbiye-i Şahane'de (Tıp Lisesi) okumuş, oradan modern tıp eğitimi verilen Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de tahsilini tamamlamıştır. Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nde, Hamidiye Etfal Hastanesi'nde ve Darülaceze'de görev yapmış, memuriyetinin son yıllarında Makedonya'da İştib Hastanesi'nde çalışmıştır. Tercüme ettiği iki kitaba ek olarak, telif ettiği "*Hıfzı'sıhha*" adlı eseri, onun toplum sağlığı konusunda sorumluluk alan bir hekim olduğunu göstermektedir. Eserini kaleme

* Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü, İstanbul/Türkiye, agoksu@fsm.edu.tr, orcid.org/0000-0002-5582-4985.

** Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İslam Bilim Tarihi Doktora Programı, İstanbul/Türkiye, fatmaafyoncu7@gmail.com, orcid.org/0009-0002-4559-559X.

almasındaki amacı, ders kitabı olarak okutulmasıdır ve hedef kitlesi orta kademedeki öğrencilerdir. Eserde gençlerin hem içinde buldukları yaşı sağlıklı geçirmeleri için yapmaları gerekenler sıralanmakta, hem de ileriki yaşamlarında evlilik ve ebeveynlik ile ilgili dikkat etmeleri gereken konular anlatılmaktadır. Modern tıp eğitimi almış bir tabibin, eserinin bazı bölümlerinin teorik alt yapısını Hipokrat'tan o güne değin süregelen humoral patoloji üzerine kurması, çağındaki bakteriyolojik gelişmeleri takip etmekle beraber bu gelişmeleri miyazmacı bir perspektiften yorumlaması eserde dikkat çeken hususlardır. Bu yaklaşım da çağın ruhunu yansıtan güzel bir örnektir.

Anahtar Kelimeler: Askeri doktor, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, toplum sağlığı, hıfzıssıhha.

An Example of a Transitional Period in Medical Theory: Halid İzzet Bey and his *Hıfzı's-Sıhha*

Abstract

The aim of this study is to reveal the life of a military doctor who grew up in the Ottoman Empire in the 19th century, to follow the innovations in this century through his story and to evaluate his work titled *Hıfzıssıhha*. Halid İzzet Bey (d.1922) was an Ottoman military doctor and surgeon who grew up in the 19th century. This century was a period of developments in both the military and medical fields in the Ottoman Empire. Halid İzzet Bey studied at Mekteb-i İdadi-i Tıbbiye-i Şahane (Medical High School) and then completed his education at Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, where modern medicine was taught. He worked at Haydarpaşa Military Hospital, Hamidiye Etfal Hospital and Darülaceze, and in the last years of his civil service, he worked at Istib Hospital in Macedonia. In addition to the two books he translated, his work titled "*Hıfzıssıhha*" (Sanitation) shows that he was a doctor who took responsibility for public health. The aim of his work is to be taught as a textbook and its target audience is middle level students. The work lists the things that young people should do in order to spend their current age in good health, as well as the issues they should pay attention to regarding marriage and parenthood in their later life. It is noteworthy that a physician trained in modern medicine bases some parts of his work on humoral pathology, which has been going on since Hippocrates, and interprets these developments from a miasmatic perspective, while following the bacteriological developments of his time. This approach is a good example reflecting the spirit of the age.

Keywords: Military doctor, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, public health, sanitation.

19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Askeri Tıp Eğitimi

Osmanlı Devleti'nde klasik dönemde hekimler, İslam ülkelerinde yüzyıllardır süregelen usta-çırak şeklinde yetiştirilmekte, İstanbul, Bursa, Edirne, Manisa başta olmak üzere ülkenin çeşitli şehirlerindeki darüşşifalarda, teorik ve pratik bilgiler verilerek eğitilmekteydi. Bu darüşşifalarda, Süleymaniye Külliyesi'nde olduğu gibi “Tıp Medresesi” adıyla ayrı bir kurum olmamasına rağmen, vakfiyelerinde tıp eğitimi verildiği açıkça bellidir.¹

Osmanlı Devleti'nde tıp eğitiminin daha sistemli hale gelişi Fatih Sultan Mehmed'in Sahn-ı Seman Medresesi içinde kurduğu darüşşifasına ve Kanunî Sultan Süleyman'ın Süleymaniye'de kurduğu Tıp Medresesi'ne dayanmaktadır. Bunlar darüşşifalara, saraya ve orduya tabip yetiştiren önemli kurumlardır.²

19. yüzyıla gelindiğinde tıp eğitimi ile ilgili birtakım yenilikler yapılmaya başlandı. III. Selim'in saltanatının son yıllarında iki yeni Tıp Mektebi kurma denemesi yapılmıştır. Bunlardan ilki Rum cemaatine verilen izinle Kuruçeşme'de kurulmuş olan ve dil, edebiyat, matematik derslerinin okutulduğu yüksek okula eklenen tıp mektebidir.³ Fakat üniversitenin kurucusu olan Dimitraşko'nun 1812 yılında Türk-Rus barış görüşmelerinde Rusya lehine casusluk yaptığı suçlamasıyla idam edilmesiyle, Rum Tıbbiyesi'nin faaliyetlerinin son bulduğu tahmin edilmektedir.⁴ İkinci tıp okulu Tersane Tıbbiyesi'dir. III. Selim dönemindeki “Nizam-ı Cedid” reformları içinde, donanmanın hekim ihtiyacını karşılamak ve hastalarının tedavisi amacıyla, günümüz Haliç Tersane bölgesinde tarihî Taşkızak yakınlarında bir hastane ve bu hastanenin yanına bir de Tabibhane inşa edilmiş ve padişahın buyruğu ile burada sadece donanma için değil bütün memleket için tabip ve cerrah yetiştirilmeye başlanmıştır.⁵ Fakat Kabakçı Mustafa İsyanı (1807) ile III. Selim döneminin son bulması ve Alemdar Mustafa Paşa Vakası sonrası

1 Ali Haydar Bayat, “Osmanlı Devleti'nde Tıp Eğitimi”, *Osmanlılarda Sağlık*, cilt I, İstanbul, Biofarma Yayınları, 2006, s. 241.

2 Nil Sarı, “Tıp/ Osmanlı Dönemi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, cilt 41, İstanbul, TDV, 2011, s. 106.

3 Yeşim Işıl Ülman, *Galatasaray Tıbbiyesi, Tıbbiye'de Modernleşmenin Başlangıcı*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayını, 2017, s. 11; Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1991, s. 212-213; Ahmet Zeki İzgöer - Haluk Perk, *Görsel ve Belgelerle Sağlık Eğitimi Tarihi I Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane (1903-1933)*, İstanbul, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Yayınları, 2022, s. XVI-XVII.

4 Yeşim Ülman, *Galatasaray Tıbbiyesi, Tıbbiye'de Modernleşmenin Başlangıcı*, s. 12.

5 Nuran Yıldırım, *Tıbhane-i Amire ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanedan İstanbul Tıp Fakültesi'ne*, İstanbul, Betim Kitaplığı, 2019, s. 12; Yeşim Ülman, *Galatasaray Tıbbiyesi, Tıbbiye'de Modernleşmenin Başlangıcı*, s. 13.

Bahriye Nezareti'nin kaldırılmasıyla eski Tersane Eminliği devrine dönülmüş ve Tıp Mektebi de çalışmalarını durdurmuştur.⁶

1826 yılında Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, yeni bir tıp okulunun kurulması gereğini bildiren takrirler sunmuş ve bu takrirler padişah tarafından kabul edilerek 14 Mart 1827'de “Tıbhâne-i Âmire” veya “Darü't-Tıbb-ı Amire” Sultan II. Mahmud'un iradesiyle resmen kurulmuştur. Şehzadebaşı'nda bulunan Tulumbacıbaşı Konağı'nda eğitime başlayan okulun nâzırı da Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi olmuştur.⁷ Hem Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin verdiği takrirlerde hem de II. Mahmud'un hatt-ı hümâyûnlarında belirtildiği üzere bu okulun açılma amacı; yenilenen orduya hekim ve cerrah yetiştirmek, ordu hekimliklerinin Müslüman hekimlerin eline geçmesini ve bu hekimlerin yeni tıbbî öğrenmelerini sağlamaktır.⁸

1838 tarihinden itibaren Tıbhane, Galatasaray Lisesi'nin bulunduğu yerdeki, tamir edilip düzenlenen Enderun Ağaları Mektebi binasına taşınmıştır. 1839 yılında Mekteb-i Adliye-i Şâhâne der Asitâne-i Aliyye adıyla öğretime başlayan okulun ismindeki Şâhâne kelimesi, kurumun Padişahın himâyesi, koruması altında olduğunu ve masraflarının padişahın kendi bütçesinden karşılandığını gösterirken, Adliye sözcüğü II. Mahmud'un “Adli” mahlasına izafeten verilmiştir.⁹ Bu dönemde Mekteb-i Tıbbiye'de Avrupa'da tıp eğitimi görmüş Fransızca bilen hocalar görev almış, eğitim dili Fransızca olmuştur. Ayrıca botanik bahçesi, laboratuvarlar ve disseksiyon ile modern tıp fakültesi hüviyeti kazanan mektep, ilk mezunlarını da 1843 yılında vermiştir.¹⁰

Tıbbiye'de okumak üzere başvuran öğrencilerde orta eğitim düzeyindeki eğitimin yetersizliği gözlemlendiğinden 1845 yılında Mekteb-i Tıbbiye'nin hazırlık sınıfları “Mekteb-i Tıbb-i İdadi”ye yani tıp lisesine çevrilerek tıp eğitimi lise seviyesinde verilmeye başlanmıştır.¹¹ Öğretim süresi önceleri yedi yıl iken, hazırlık ve idadi döneminin geliştirilmesiyle on bir yıla kadar çıkarılmıştır.¹²

6 Bayat, “Osmanlı Devleti'nde Tıp Eğitimi”, *Osmanlılarda Sağlık*, s. 242.

7 Nil Sarı, “Mekteb-i Tıbbiye”, *Kuruluşundan Günümüze Cerrahpaşa Tıp Fakültesi 1827-1967-2007*, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, 2009, s. 7

8 Ayten Altıntaş, “Osmanlılarda Modern Anlamda Tıp Eğitiminin Başlaması ve Tıbhane-i Amire”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, VIII, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 532.

9 Yeşim Ülman, *Galatasaray Tıbbiyesi, Tıbbiye'de Modernleşmenin Başlangıcı*, s. 25.

10 Bayat, “Osmanlı Devleti'nde Tıp Eğitimi”, s. 243.

11 Yıldırım, *Tıbhane-i Amire ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahaneden..*, s. 32; Yeşim Ülman, *Galatasaray Tıbbiyesi, Tıbbiye'de Modernleşmenin Başlangıcı*, s.30.

12 Yeşim Ülman, *Galatasaray Tıbbiyesi, Tıbbiye'de Modernleşmenin Başlangıcı*, s. 31.

1848'de Galatasaray'daki bina yanınca, tıp eğitimi Hasköy'de Humbarahane binasında yapılmış, 1865'ten itibaren de Demirkapı'daki binaya nakledilmiştir. 1870'te dersler Türkçeleştirilmiştir.¹³ 1849'da okulun hocaları ve öğrencilerinin katkılarıyla Osmanlı Devleti'nin ilk tıp dergisi olan *Vekayi-i Tıbbiye* ile Fransızca tıp dergisi *Gazette Medicaie de Constantinople* yayınlanmaya başlanmıştır.¹⁴ 1870'te Mekteb-i Tıbbiye mezunlarına askeri hekimlik uygulamaları yaptırılması amacıyla "Haydarpaşa Tatbikat-ı Tıbbiye-i Askeriye Mektebi" Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nde faaliyete geçmiştir. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den mezun tabip-cerrahlar yüzbaşı, eczacılar mülâzım-ı evvel (Üsteğmen) rütbesi alarak, her klinikte üçer ay olmak üzere iki sene pratik eğitim almaları için "Tabip Muavini" kadrosuyla Haydarpaşa Askeri Hastanesi'ne gönderilmişler ve sınavları başarı ile tamamlayanlar taburlara ve hastanelere tayin edilmiştir.¹⁵ 1898 yılında Gülhane Tatbikat Mektebi ve Seririyatı açılınca Haydarpaşa Askeri Hastanesi'ndeki uygulama eğitimine son verilmiş ve askeri tabiplerin staj eğitimleri burada vermeye başlanmıştır.¹⁶

1903'te Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Haydarpaşa'daki yeni binasına taşınmıştır. 1867'te açılmış olan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye yani sivil tıp okulu 1908'de Haydarpaşa'daki binada askeri tıp okulu Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ile birleştirilmiş ve 1909'dan itibaren Darülfünun-ı Osmani Tıp Fakültesi adıyla eğitim vermeye devam etmiştir.

13 Altıntaş, "Osmanlılarda Modern Anlamda Tıp Eğitiminin Başlaması", s. 541.

14 Yıldırım, *Tıbhane-i Amire ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanedan..*, s. 37.

15 Nuran Yıldırım, "Yeni Kaynaklar ve İlmühaber Defteri Işığında Haydarpaşa Askeri Hastanesi", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu*, VI, İstanbul, 2008, s. 620.

16 Sarı, "Mekteb-i Tıbbiye", s. 21.

Operatör Dr. Halid İzzet Bey

Eğitimi

Resim 1. Halid İzzet Bey¹⁷

Hamidiye Etfal Hastanesi'nin 1318 (1900) tarihli İstatistik Risalesi'nde o yıl hastanede çalışmakta olan tüm tabiplerin o güne kadar olan hayat serüvenleri ayrıntılı olarak işlenmiştir. Risalede Halid İzzet Bey'in hayatına dair de önemli kayıtlar mevcuttur. Buna göre Halid İzzet Bey, 1872 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Asâkir-i Şahane Kolağalarından Mehmet İzzet Efendi'dir. Dört yaşında babasını kaybeden Halid İzzet Bey iptidai mektepten sonra, önce Aksaray'da Mahmudiye Mülkiye Rüşdiyesi'ne, sonra Fatih Rüşdiye-i Askeriyesi'ne devam etmiştir. Buradan mezun olduktan sonra Kuleli Mekteb-i İdadi-i Tıbbiye-i Şahanesi'nde (Tıp Lisesi) üç yıl okumuş ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye geçmiştir. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'deki tahsilini 1894'de tamamlayarak tabip yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştur. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Seririyat-ı Hariciye (Cerrahi Kliniği) muavinliğinde bulunmuş¹⁸ ve bu görevi sırasında beşinci rütbeden bir kıta Mecidî Nişanı ve Sanayi-i Nefise Madalyası ile taltif edilmiştir.¹⁹

17 Fethi Erden, *Türk Hekimleri Biyografisi*, İstanbul, Çipuri Biraderler Basımevi, 1948, s. 294.

18 Cemil Paşa, 14 Kânunuevvel 1320 [27 Aralık 1904] tarihli yazısında; Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Seririyat-ı Hariciyesi'nde yanında dört sene muavin (asistan) olarak bulunan Halid İzzet Beyin cerrahide ihtisas-ı kâmileli yanında iyi ahlak sahibi olduğunu belirtmiştir. BOA, DH.MKT. (Dahiliye Mektubi Kalemi), nr. 920-20.

19 *Etfal Hastahanesi İstatistik Risalesi*, Matbaa-i Osmaniye, 1318 [1900], s. 64-65; Nuran Yıldırım, "Haydarpaşa Askeri Hastane'sine Tayin Olunan, Cerrah ve Eczacılar Ait İlmühaberler, 1897-1899", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, sayı 19, İstanbul, 2013, s. 14.

Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nin pek çok hekimi, cerrahı, eczacısı ve tımarcısı, savaşın cereyan ettiği Tesalya'da Alasonya ve Yanya cephelerindeki hastanelere gönderilmiştir ve yaralanan askerlerin ilk müdahaleleri bu cephe hastanelerinde yapılmıştır. Fakat ağır vakalar İstanbul'a sevk edilmiş ve o zamanın koşullarında cepheden İstanbul'a birkaç gün süren tren ve vapur yolculuklarında, yaralıların bakımı Heyet-i Sıhhiye-i Seyyare adı verilen ekiplere verilmiştir.²⁴

Doktor Halid İzzet Bey de bu savaşta üç ay kadar yaralı askerlerin İstanbul'a nakliyle görevlendirilmişti. Yaralıları Manastır ve Karaferye'den Selanik'e, oradan da İstanbul'a nakleden seyyar sağlık heyetinde, Dr. Fahri ve Dr. Rıza Tevfik beyler ile beraber Op. Dr. Halid İzzet Bey de bulunmaktaydı.²⁵ Halid İzzet Bey bu görevi sırasında hastalanmış, hastalığı nedeniyle dört ay izinli olarak İstanbul'a gönderilmiştir.²⁶

II. Abdülhamit savaşta yararlılık gösteren askerlere verilmek üzere iki yüz bin adet gümüş Yunan Muharebe Madalyası bastırılmış ve yaralı gazileri tedavi eden doktor, cerrah ve diğer görevlilerden elli beş kişiye Yunan Muharebe Madalyası ihvan edilmiştir.²⁷ Halid İzzet Bey de savaş sırasındaki hizmetlerinden dolayı bu madalya ile taltif edilmiştir.²⁸

Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nde Operatörlük Vazifesi

Sultan Abdülmecit tarafından, Hassa Askerleri için Selimiye kıyısı yakınında bir hastane yapılması düşünüldüğünde, adını bulunduğu semitten alan Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nin inşaatına başlanmış, 1845 yılında inşaat tamamlanmış ve 1846'da Haydarpaşa Askeri Hastanesi hasta kabulüne başlamıştır. 1853-54 Kırım Savaşı'nda hasta ve yaralıların hizmetine tahsis edilen hastane, 1870'te Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin mahreç (uygulama) hastanesi olmuş, okulu bitirenlerin staj yeri olarak kabul edilmiştir.²⁹

Halid İzzet Bey 17 Mayıs 1313 (29 Mayıs 1897) tarihinde boş bulunan Haydarpaşa Askeri Hastanesi operatörlüğüne tayin edilmiş ve iki sene kadar bu

24 Yıldırım, "Yeni Kaynaklar ve İlmühaber", s. 612.

25 Nuran Yıldırım, "1897 Türk-Yunan Savaşı'nda Yaralı Gazilerin İstanbul'a Nakli, Tedavileri ve Kızılhaç Yardımları", *Toplumsal Tarih*, sayı 178, Ekim 2008, s. 24.

26 Yıldırım, "Haydarpaşa Askeri Hastane'sine Tayin Olunan.", s. 14, 17.

27 Nuran Yıldırım, "1897 Türk-Yunan Savaşı Alasonya ve Yanya Cephelerinde Yaralı Tedavisi", s. 52.

28 *Etfal Hastahanesi İstatistik Risalesi*, 1318, s. 65; Yıldırım, "Yeni Kaynaklar ve İlmühaber", s. 612.

29 Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, cilt III, s. 487, 492.

hastanede hizmet vermiştir. Buradaki görevi sırasında, O. Trillon ve V. Chaput'a ait olan “*Asepsie et antisepsie chirurgicales*” adlı eseri “*Fenn-i Cerrahide Asepsi ve Antisepti*” adıyla tercüme etmiş ve bu kitabına mükâfat olarak dördüncü rütbeden bir kıta Mecidî Nişanı almıştır.³⁰

Hamidiye Etfal Hastanesi Muvazzaf Operatörlüğü

Hamidiye Etfal Hastanesi Sultan II. Abdülhamid'in emriyle, onun döneminde inşa edilmiş ve faaliyete geçmiş bir çocuk hastanesidir. Berlin'de *Kaiser und Kaiserin Friedrich Kinderkrankenhaus* adını taşıyan dönemin en modern çocuk hastanesinde görev yapmış olan İbrahim Bey, hastanenin kuruluş sürecini yönetmekle görevlendirilmişti.³¹

Halid İzzet Bey, Sultan Abdülhamid'in 16 Mart 1315 (28 Mart 1899) tarihli iradesi ile Hamidiye Etfal Hastanesi muvazzaf operatörlüğüne naklolunmuştur.³²

Sultan II. Abdülhamid Hamidiye Etfal Hastanesi'nin açılışını Şehzade Abdürrahim Efendi'nin sünnet düğününe denk getirmiş (5 Haziran 1899) ve bundan sonra II. Meşrutiyet'e kadar her cülus gününden başlayan üç günde başvuruların sünnet edilmesi geleneğini başlatmıştır.³³ Halid İzzet Bey de hastaneye nakil olduğu yıl gerçekleşen bu “Hitan-ı Sur-ı Hümayun”da görev yapmış, dördüncü rütbeden bir kıta Osmanî nişanı ile taltif edilmiş, sonrasında da solkolağalık rütbesine yükseltilmiştir.³⁴ 1899 yılı Eylül ayında, Hamidiye Etfal Hastanesi kurulurken örnek alınan Berlin'deki çocuk hastanesinin nâzırı ve başhekimi Dr. Adolf Baginsky (ö.1918), hastaneyi ziyaret etmiştir.³⁵

30 *Etfal Hastanesi İstatistik Risalesi*, s. 65; BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), İ..TAL. (İrade-Taltifat), nr. 122-38.

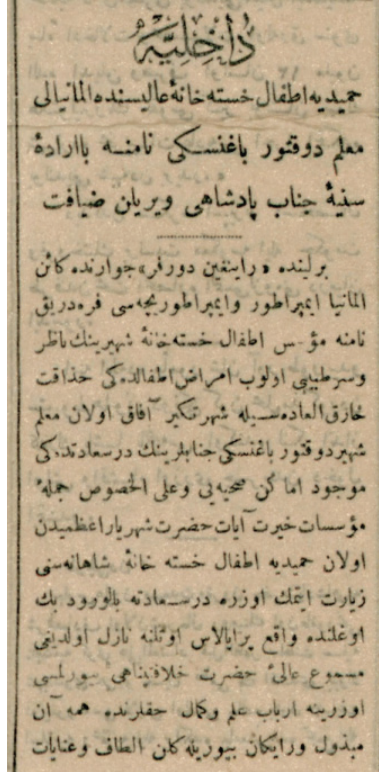
31 Nuran Yıldırım, *Hastane Tarihimize Bir Kutup Yıldızı Hamidiye Etfal Hastanesi*, İstanbul, Şişli Etfal Eğitim ve Araştırma Hastanesi Yayını, 2010, s. 31-33.

32 *Etfal Hastanesi İstatistik Risalesi*, s. 65

33 Yıldırım, *Hastane Tarihimize Bir Kutup Yıldızı Hamidiye Etfal Hastanesi*, s. 86, 87.

34 *Etfal Hastanesi İstatistik Risalesi*, s. 65.

35 Yıldırım, *Hastane Tarihimize Bir Kutup Yıldızı Hamidiye Etfal Hastanesi*, s. 95.

Resim 3. Sabah Gazetesi Hamidiye Etfal Hastahanesi Haberi³⁶

Bu ziyaret 11 Eylül 1899 tarihli Sabah Gazetesi'nde "Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisinde Almanyalı Malum Doktor Baginsky Namına Bâ-irade-i Seniyye-i Cenab-ı Padişahi Verilen Ziyafet" başlığı ile haber olmuştur. Habere göre; Baginsky İstanbul'daki mevcut sağlık tesislerini ve özellikle Hamidiye Etfal Hastanesi'ni ziyaret etmek üzere gelmiş, Sultan Abdülhamit onun namına Hamidiye Etfal Hastanesi'nde bir ziyafet düzenletmişti. Ziyafet sırasında Baginsky Almanca bir konuşma yapmış, onu takiben Hamidiye Etfal Hastanesi Başhekimi İbrahim Bey, sonra da Operatör Halid İzzet Bey birer konuşma yapmışlardır.³⁷

Halid İzzet Bey 1903 yılına kadar Hamidiye Etfal Hastanesi'nde Cerrahi Bölümü'nde görev yapmıştır ve Çarşamba günleri de Hariciye Kliniği'nde hasta muayene etmiştir³⁸. Cerrahi bölümündeki önemli ameliyatlar Cemil Paşa,

36 *Sabah Gazetesi*, 5 Cemaziyevvel 1317 (29 Ağustos 1315\1 Eylül 1899), no. 3024

37 *Sabah Gazetesi*, 5 Cemaziyevvel 1317 (29 Ağustos 1315\1 Eylül 1899), no. 3024.

38 *Etfal Hastahanesi İstatistik Risalesi*, s. 25, 33; Yıldırım, *Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı Hamidiye Etfal Hastanesi*, s. 45, 95.

Aleksandr Kamburoğlu, Halit İzzet Bey ve Yüzbaşı Salih Efendiler tarafından gerçekleştirilmektedir³⁹.

Halid İzzet Bey, Hamidiye Etfal Hastanesi'ndeki görevi sırasında muhtemelen bu hastaneden ayrılmasına sebep olacak talihsiz bir olay yaşamıştır. Sünnetini gerçekleştirdiği bir çocuğun vefat etmesi sebebiyle mahkeme süreci yaşamıştır. 9 Aralık 1903 tarihli Mektubi Kalemi ile Seraskerlik Muhakeme Dairesi arasında yapılan yazışmada, Halid İzzet Bey'in sünnet ettiği Faik adlı bir çocuğun vefat ettiği, bu vefattan dolayı hakkında şikâyetle bulunulduğu görülmektedir. Yapılan soruşturma neticesinde sünneti fen dairesinde icra ettiği tespit ve tahkik edildiğinden beraatına karar verilmiş fakat şikâyetçinin istinaf mahkemesine başvurması sonucu soruşturmanın orada devam etmesine karar verilmiştir. Yine aynı belgede bu olay sırasında Halid İzzet Bey'in Binbaşı olduğu da belirtilmiştir⁴⁰.

28 Temmuz 1904 tarihli arşiv vesikasında Hamidiye Etfal Hastahanesi çalışanlarından Operatör Halid İzzet, Tabib Haydar Haşim ve Eczacı Ali ve Cerrah Hüseyin efendilerden boşta kalan maaşların göreve yeni atanan tabiplerin ve diğer görevlilerin maaşlarına ilave edilmesi emredilmektedir ki bu belge ile Halid İzzet Bey'in bu tarihten önce Hamidiye Etfal Hastanesindeki görevinden ayrıldığı ortaya çıkmaktadır⁴¹.

Darülaceze'deki Fahri Görev Yılları

1877 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Rumeli'den İstanbul'a gelen göçmen kabilelerinde hasta, sakat, dul yetimlerin bulunması, İstanbul'da nüfusun artmasıyla yaşam koşullarının giderek zorlaşması ve İstanbul'un işlek yerlerinde çok sayıda dilencinin olması bu duruma çareler aranmasına yol açmış, 1886 yılında Şurayı Devlet Tanzimat Dairesi hazırladığı mazbatada, özel isim olmamakla birlikte kurulması gereken müessesenin niteliğini belirtmek için "Darülaceze" tabirini kullanmıştı. Sultan II. Abdülhamit bu mazbatadan dört yıl sonra 1890 tarihli iradesinde "kimsesiz çocuklar ile hasta ve sakatların dilencilikten kurtarılması, yapabilecekleri bir iş ile geçimlerini sağlamaları, işe güce yaramayanların bakılıp beslenmesi ve çocukların da terbiye edilmesi için" bir yer yapılmasını emretmiş ve 31 Ocak 1896'da Darülaceze açılmıştır.⁴²

39 Yıldırım, *Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı Hamidiye Etfal Hastanesi*, s. 46.

40 BOA, Y.MTV. (Yıldız Mütenevvi Maruzat), nr. 253-141.

41 BOA, HH.İ..(Hazine-i Hassa İradeler), nr.171-31.

42 Nuran Yıldırım, *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, İstanbul, Darülaceze Vakfı Yayınları, 1996, s. 24-25.

Belgelerde Halid İzzet Bey'e, Hamidiye Etfal Hastanesi'nden sonra Darülaceze'de fahri operatör olarak rastlanmaktadır. 31 Aralık 1904 tarihinde Halid İzzet Bey'in Dahiliye Nezareti'ne hitaben bir dilekçe kaleme aldığı görülmektedir. Bu dilekçede Darülaceze'de fahri operatörlük görevi yaptığını, sadece haftada iki gün hastanede bulunduğunu, oysa vaktinin müsait olduğunu ve daimî kadroya alınmak istediğini belirtmektedir.

Halid İzzet Bey dilekçesinin sonundaki imzasında “Haydarpaşa Askeri Hastanesi Seroperatörü” unvanını kullanmıştır ki, bu unvan onun Hamidiye Etfal Hastanesi'nden sonra tekrar Haydarpaşa Askeri Hastanesi'ne tayin olduğunu göstermektedir. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Seririyat-ı Hariciye Muallimi Birinci Ferik Cemil (Topuzlu) Paşa, 27 Aralık 1904 tarihli yazısında; Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Seririyat-ı Hariciyesi'nde, mezuniyetten sonra yanında dört sene muavin (asistan) olarak bulunan Halid İzzet Beyin cerrahide ihtisas-ı kâmileyi yanında iyi ahlak sahibi olduğunu ifade edip, daimi kadroya alınması için verdiği dilekçenin ilgili makama havalesini istirham etmiş, bir nevi öğrencisine referans mektubu yazmıştır. Ancak Seraskerlik Sıhhiye Dairesi'nden Dahiliye Nezareti'ne cevaben yazılan yazıda, İstanbul hastanelerinde doktorların fazlalığından dolayı şimdilik bu tayinin yapılamayacağı bildirilmiştir.⁴³

Halid İzzet Bey 15 Mart 1905'te Darülaceze doktorlarından Ahmed Naşid Bey'in vefatıyla boşalan kadroya kendisinin alınması için Dâhiliye Nezareti'ne bir dilekçe daha yazmıştır. Bu dilekçede Darülaceze'de fahri operatör olduğunu ve bir seneden fazla bu görevi ifa ettiğini belirterek muvazzaf doktor olarak alınmasını istemektedir. Aynı belgedeki başka bir dilekçede, aynı kadroya Tabip Yüzbaşı Burhaneddin Halis Bey'in de talip olduğu görülmektedir. Fakat sonuç olarak kadroya, Haydarpaşa Askeri Hastanesi tabiplerinden Nafi Bey, kayınpederi Zaptiye Nazırı Paşa'nın gönderdiği, onun maharetini anlatan tezkeresi de göz önüne alınarak atanmıştır. Burhaneddin Halis Bey'e maaş tahsis edilmiş, Halid İzzet Bey'e de fahri görevlilere verilen ikramiye verilmiştir.⁴⁴

15 Mayıs 1908 tarihli Dâhiliye Mektubi Kalemi'nden Darülaceze Müdiriyeti'ne yazılan yazıda Darülaceze doktorlarından Halid İzzet Bey'in Rumeli vilayetindeki askeri hastanelerinin teftişine memur edilen heyetin içinde yer aldığı, döndüğünde maaşının iadesi cihetinin düşünüleceği ve nöbet vazifesinin muvazzaf tabipler arasında nöbetleşe yapılacağından üç yüz kuruş olan maaşının şimdilik kayıttan silinmesi istenmektedir.⁴⁵ Burada Halid İzzet Bey için fahri doktor ifadesinin kullanılmaması Darülaceze'de daimî kadroya

43 BOA, DH.MKT. (Dahiliye Mektubi Kalemi), nr. 920-20.

44 BOA, DH.MKT., nr. 1043-11.

45 BOA, DH.MKT., nr. 1255-7.

geçtiğini düşündürmektedir. Fakat aynı belgenin 30 Ağustos 1908 tarihli diğer sayfasında Rumeli'deki askeri hastanelerin teftişi görevinden dönen Halid İzzet Bey'in Darülaceze'de muvazzaf tabiplerin fazlalığından dolayı memuriyete iadesinin yapılamayacağı ve durumun kendisine bildirilmesi yazılmıştır.

Bu yıllarda Darülaceze'de bazı yolsuzluk ve usulsüzlük şayiaları ve soruşturmaları vardır. Aralık 1905'te Darülaceze'de bir takım uygunsuz adamlar olduğu bunlar yüzünden idarenin yolunda gitmediği, özellikle Sertabip Derviş Bey'in görevini ihmal ettiği, hatta büsbütün uygunsuz işlere giriştiği bildirilmiş ve Derviş Bey görevden alınmıştır.⁴⁶ Ekim 1908'de ihtiyaç malzemesi alımında yolsuzluk yaptıkları iddia edilen idare heyeti üyeleri görevden alınmış, II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra Tanin Gazetesi'nde Darülaceze İdare Heyeti üyelerinin görevlerini kötüye kullanarak rüşvet alıp para çaldıklarının belgeleriyle öğrenildiği, hesaplar incelenirse birçok yolsuzluğun meydana çıkacağı hakkında bir yazı yayınlanmıştı.⁴⁷

Halid İzzet Bey de beş sene görev yaptığını belirttiği Darülaceze kurumunda yaşanan sıkıntı ve aksaklıkları tespit etmiş ve bunların ne şekilde düzeltilebileceğine dair 21 Eylül 1908 tarihinde Dahiliye Nezaretine "Daire-i mezkûrenin ıslahına müteallik hususâtı mübeyyin" bir layiha sunmuştur.⁴⁸ Ancak bu layihayı arşivdeki araştırmalarımızda tespit edemedik. Ayrıca Halid İzzet Bey bu belgenin sonundaki imzasında "Kaymakam" yani Yarbay unvanı kullanmıştır ki bu onun terfi ettiğini göstermektedir.

Ekim 1908 tarihinde Sadaret makamına yazdığı dilekçede, beş sene Darülaceze'de üç yüz kuruş maaş ile operatörlük vazifesini ifa ederken sebepsiz ve kanunsuz olarak Dâhiliye Nazırı Hakkı Bey tarafından, ihtisası dikkate alınmadan, dairede tabiplerin çokluğu sebep gösterilerek görevinden ihraç edildiğini belirtmektedir. İhracına sebep olarak askerî doktor olması gösteriliyorsa dairede on iki askeri doktor bulunduğunu, kadrolarda tenkiset için yapıldıysa yalnız bir kişinin ihracıyla bunun da mümkün olamayacağını dile getirmektedir. Devamında, eğer tasarruf yapmak istiyorlarsa, bunun takdim eylediği ama köşede unutulmuş layihasının tatbikiyle mümkün olabileceğini hatırlatarak, hakkın yerine gelmesi için birikmiş maaşlarının ve memuriyetinin iadesini istirham etmektedir.⁴⁹ Fakat istirhamı kabul edilmemiş, devam-ı istihdamına mahal görülmediği Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret makamına arz edilmiştir.

46 Yıldırım, *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, s. 85

47 Yıldırım, *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, s. 86.

48 BOA, DH.MKT., nr. 2618-68.

49 BOA, DH.MKT., nr. 2653-75.

Makedonya İştib Hastanesi ve İstifa

Kemal Özbay, Askeri hastanelerle ilgili eserinde, İştib Askerî Hastanesi'nin Osmanlı 3. Ordusu emrinde ve İştib ilçe merkezinde kârgir ve muntazam bir binada açıldığını fakat Balkan Savaşlarında Sırp'ların eline geçtiğini belirtmektedir. Ayrıca hastanede görev yapan tabipleri sıralar ki 1911 yılında “Binbaşı Operatör Hilmi İzzet” adı geçer.⁵⁰ Halid İzzet Bey'in adı sehven “Hilmi” olarak yazılmıştır. Çünkü 1911 yılında Halid İzzet Bey'in bu hastanede görevde olduğu belgelerden tespit edilmektedir. Mart 1911 tarihli belgede “İştib Hastanesi Tabib-i Evveli Operatör Binbaşı Halid İzzet'in ileride iade-i rütbe ve tekaüd iddiasında bulunmamak ve mükâfat-ı saire talebine hakkı olmamak üzere istifasının kabul edildiği ve sınıf-ı ihtiyata nakledildiği” belirtilmektedir.⁵¹ Belgenin üst kısmında “Kaymakam iken tasfiyede Binbaşılığa tenzil edilmiştir” ibaresi de yer almaktadır.

31 Mart Olayı ve Sultan Abdülhamit'in tahttan indirilmesinin ardından İttihat ve Terakki özellikle Abdülhamit yanlısı kabul ettiği alaylı subayları tasfiye edebilmek için Meclis-i Mebusan'ın bir “Tasfiye-i Rütüb Kanunu”nu (Rütbelerin Yeniden Düzenlenmesi ve İndirilmesi Kanunu) çıkarmasını sağlamış ve bu kanunla rütbelerde de yeni düzenlenmeler yapıp, birçok subayın rütbeleri indirilmiştir.⁵² Yukarıda bahsi geçen Halid İzzet Bey'in rütbesinin Kaymakam iken tasfiyede Binbaşılığa düşürülmesi ifadesi bununla ilgili görünmektedir. Yine bu belgeden anlaşıldığı üzere Halid İzzet Bey Mart 1911 tarihinde ileride iade-i rütbe, tekaüd ve mükâfat-ı saire iddialarında bulunmamak şartlarını da kabul ederek görevinden istifa etmiştir.

Sivil Doktorluk Hayatı

Halid İzzet Bey ordudan ayrıldıktan sonra Urfa Sancağı Gureba Hastanesi Operatörü olmuş, bir süre sonra İstanbul'a dönerek Şehremaneti Emraz-ı Zühreviye Heyet-i Teftişiyesi Müfettişliğine tayin edilmiştir. Emraz-ı Zühreviye Şube Reisliği de yapmış ve önce Kadıköy, sonra Üsküdar, daha sonra da Beyoğlu Emraz-ı Zühreviye İdari Şubelerinde başhekimlik vazifesi görmüştür.⁵³

Rıza Tahsin tarafından yazılan “Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiyye” adlı eserde Halid İzzet Bey Hicri 1311 (1893/1894) tarihinde mezun olan tabipler arasında yer almış ve “Halid İzzet Efendi, müsta'fi, Beyoğlu Emraz-ı Zühreviye Heyet-i

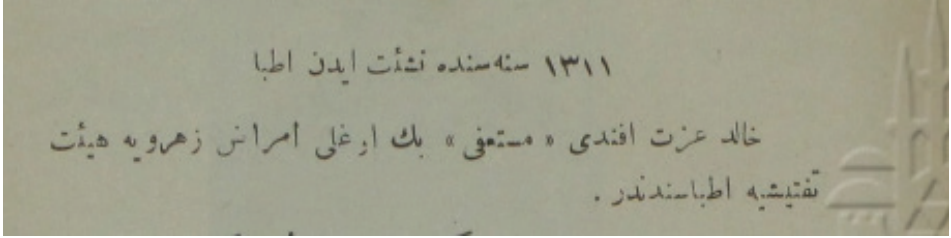
50 Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, III, s. 572.

51 BOA, İ.HB., (İrade Harbiye), nr. 83-32.

52 Zekeriyâ Türkmen, “II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Ordu-Siyaset İlişkileri”, *Erdem*, sayı 35, Ankara, 2000, s. 570, 578.

53 Erden, *Türk Hekimleri Biyografisi*, s. 294.

Teftişiye etibbasındandır” ifadesiyle askerî doktorluktan istifa ettiği ve Beyoğlu Zührevî Hastalıklar Teftiş Heyeti’nde bulunduğu belirtilmiştir.⁵⁴ Halid İzzet Bey 1922’de vefat etmiştir⁵⁵.

Resim 4. Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiyye adlı eserde Halid İzzet Bey’e ait kayıt⁵⁶

Eserleri

Çeviri Eserleri

Halid İzzet Bey’in tespit edebildiğimiz üç eseri vardır. Bunlardan birincisi; mezuniyetten sonra Haydarpaşa Askeri Hastanesi’nde görev yaptığı yıllarda tercüme ettiği “*Fenn-i Cerrahide Asepsi ve Antisepti*” adlı kitaptır ve bu kitabına mükâfat olarak dördüncü rütbeden bir kıta Mecidî Nişanı almıştır.⁵⁷ Bu kitap, O. Trillon ve V. Chaput’a ait olan “*Asepsie et antiseptie chirurgicales*” adlı eserden yaptığı çeviridir. Kitap iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısım on bahis, ikinci kısım ise altı bahistir. Muzadd-ı taaffüne (antisepsi) dair mülâhazat, intan-ı cerrahinin mikaniyeti (cerrahi enfeksiyonun mekaniği), usul-i takim (sterilizasyon), cerrahların tathiri (cerrahların temizliği), ameliyat sahaları, aletler, edevat-ı cerrahiye (cerrahi aletler), ameliyat-ı nisaiye ve viladiye (kadın-doğum ameliyatları), turuk-i beviye üzerinde icra olunan ameliyat (idrar yolları ameliyatları), em’a üzerinde icra olunan ameliyat (bağırsak ameliyatları), fenn-i cerrahi-i harbi (harp cerrahisi ilmi) gibi konuları içermektedir. Kitap Hicrî 1313 (1895) yılında İstanbul’da basılmıştır.⁵⁸

54 Rıza Tahsin, *Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiyye*, cilt II, Dersaadet, Kader Matbaası, 1328, s. 119.

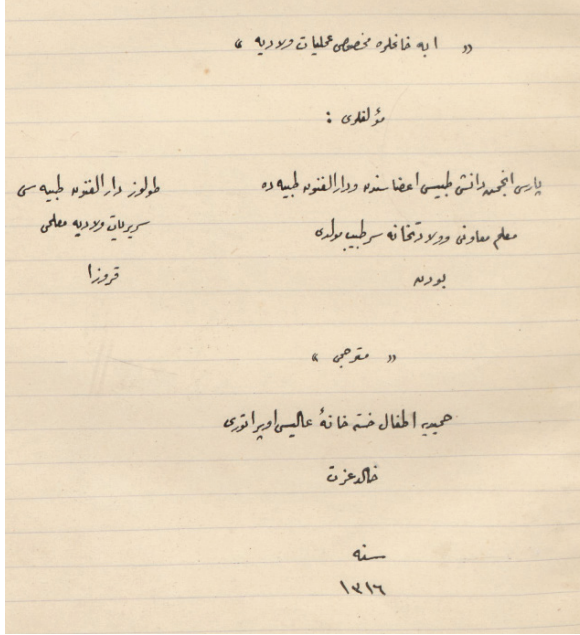
55 E. İhsanoğlu - R. Şeşen - S. Bekar - G. Gündüz - V. Bulut, *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*, cilt II, İstanbul, IRCICA Yayınları, 2008, s. 905.

56 Rıza Tahsin, *Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiyye*, cilt II, s. 119.

57 *Etfal Hastahanesi İstatistik Risalesi*, s. 65; BOA, İ.TAL., nr. 122-38.

58 İhsanoğlu vd., *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*, cilt II, s. 906; Çağrı Uğur, “Osmanlı’da Bilimsel Tercüme Faaliyetleri: Envanter ve Analiz”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2018, s. 138.

Diğer kitabı “*Ebe Hanımlara Mahsus Ameliyât-ı Vilâdiye*” adlı kitaptır. Bu kitabı da Pierre Budin ve Eugène Crouzat’a ait olan “*La Pratique des accouchements, à l’usage des sages-femmes*” adlı eserden çevirmiştir.⁵⁹ Bu kitap yazma halindedir, Hicrî 1316 (1899) tarihlidir. Kapağında Halid İzzet Bey kendini “Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi Operatörü” olarak tanımlamaktadır.⁶⁰

Resim 5. *Ebe Hanımlara Mahsus Ameliyât-ı Vilâdiye* Adlı Yazmanın İlk Sayfası⁶¹

Telif Eseri: *Hıfzıssıhha*

Halid İzzet Bey’in üçüncü kitabı yine Hamidiye Etfal Hastanesi Operatörü iken yazdığı *Hıfzıssıhha* adlı eserdir. Eser, Hicrî 1318 (1900) yılında İstanbul’da Matba-i Âmire’de basılmıştır. Eserin kapak sayfasında “Taşra mekatib-i idadilerinin dördüncü senesinde tedris olunmak üzere Maarif-i Umumiye Nezâret-i Celilesince kabul olunmuştur” ibaresi bulunmaktadır ki bu bir ders kitabı olarak kaleme alındığını göstermektedir.

59 İhsanoğlu vd., *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*, cilt II, s. 905; Uğur, “Osmanlı’da Bilimsel Tercüme Faaliyetleri: Envanter ve Analiz”, s. 138.

60 İstanbul Üniversitesi TY, nr: 4509.

61 İstanbul Üniversitesi TY, nr: 4509.

Resim 6. Halid İzzet Bey'in *Hıfzı'sıhha* Adlı Kitabının İç Kapak Sayfası⁶²

Halid İzzet Bey bu eserine “hıfzı'sıhha”yı tarif ederek başlar:

İlm-i hıfzı's-sıhha hastalığı tedâvi itmez belki hastalık gelmemenin çarelerini arar bunun içündür ki “hıfzı's-sıhhaya ri âyet iden kimse tabibe muhtâc olmaz” demişlerdir.

Hıfzı'sıhha tıp tarihi içerisinde kadîm bir kavramdır ve bu isme sahip birçok klasik metin mevcuttur. Fakat Halid İzzet Bey'in eserine adını veren “Hıfzı'sıhha” kavramını anlamak için 19. yüzyıldaki gelişmeleri gözden geçirmek gereklidir.

Modern halk sağlığı hareketi 19. yüzyılda başlamıştır. Konusu, sağlığın korunması ve hastalığın önlenmesi ya da bulaşmasının engellenmesidir ki bu yüzyılda halk sağlığı kavramının ortaya çıkışında kolera pandemilerinin etkisi büyüktür.⁶³ Artan küresel münasebetler sonucunda sadece kolera değil çiçek, tifüs, sarıhumma gibi diğer bazı hastalıklar da çok daha hızlı ve etkili bir biçimde yayılmıştır ki bu çağ aslında bir salgın hastalıklar çağıdır. Sağlığı korumanın en önemli bileşeni olan kişisel hijyen kavramı Avrupa'da öncelikle askeri birliklerin daha sağlıklı ve dayanıklı olabilmeleri tartışmaları ile ortaya çıkmış, fakat sanayi

62 Halid İzzet, *Hıfzı'sıhha*, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1318.

63 William Bynum, *Tıp Tarihi*, Ankara, Dost Kitabevi, 2020, s. 97, 106.

devrimi sonrası şehirlerde yığılan, çoğunluğu işçi olan nüfus grupları için kişisel hijyen ve halk sağlığı uygulamaları hayata geçirilmek zorunda kalmıştır.⁶⁴ Çünkü şehirlerdeki bu nüfus artışına paralel olarak, hijyen koşullarının ters orantılı bir biçimde azaldığı görülmektedir.

Avrupa’da 19. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmaya başlayan halk sağlığı kavramı, Osmanlı Devleti tarafından da hızla ithal edilmiştir. Tanzimat sonrası asker ve vergi ile ilgili uygulamaların şekillendirdiği nüfus politikaları, sağlık hizmetlerini ve halk sağlığının teminini zorunlu hale getirmiş, salgın hastalıklara karşı karantina tedbirlerinin yeterli olmayacağı anlaşıldığından sağlık, hijyen, temizlik kavramları ön plana çıkmıştır.⁶⁵ Osmanlı Devleti’nde halk sağlığı uygulamalarının kurumsallaşması 1869’da kurulan Nezaret-i Umûr-ı Tıbbiye’ye bağlı olarak çalışan Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye adlı komisyonla başlamıştır ki bu komisyonun ana kuruluş amacı halk sağlığı meselelerinin belirlenip, müzakere edilmesi idi.⁶⁶

Modern devletlerin temel hedefi bireyin sağlığını korumak değil, toplumun sağlığını korumaktır ve devlet, iyi beslenen, kişisel hijyen hakkında bilgi sahibi olan, sağlıklı, güçlü, hastalıklara karşı dirençli bedenler istemektedir.⁶⁷ Bu bağlamda hıfzıssıhha, bireysel bir mesele olmaktan çok toplumsal bir mesele haline gelmekte ve devletler bu toplumsal soruna çözüm üretebilmek adına toplumun bilinçlendirilmesini amaçlamaktadırlar. Ve bu misyonun en önde gelen görevlileri de hekimlerdir. Dolayısıyla hekim sadece tıp alanında uzman olan birisi değil kişisel hijyen konusunda kitleleri bilinçlendiren bir öğretmen haline gelmektedir. Halid İzzet Bey de bu hekimlerden ve bu öğretmenlerden birisidir.

Osmanlı Devleti’nde, bu dönemde yaygınlaşmaya başlayan milli eğitimin bir parçası olarak, müfredatlara hıfzıssıhha derslerinin konulduğu görülmektedir. 1839’dan itibaren Mekteb-i Tıbbiye’de ders olarak okutulan hıfzıssıhha, daha sonra idadîlerde de (lise) müfredata dâhil edilmiştir. Nitekim 1892 yılı “Yatılı Mülki İdadiler Müfredatı”nda “Mevalid ve Hıfzıssıhha” dersinin, 1898-1899 yılı

64 İsmail Yaşayanlar, “Osmanlı Devleti’nde Kamu Sağlığının Kurumsallaşmasında Koleranın Etkisi”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017, s. 2.

65 İsmail Yaşayanlar, “Osmanlı Devleti’nde Kamu Sağlığının Kurumsallaşmasında Koleranın Etkisi”, s. 5

66 İsmail Yaşayanlar, “Osmanlı Devleti’nde Kamu Sağlığının Kurumsallaşmasında Koleranın Etkisi”, s. 8.

67 İsmail Yaşayanlar, “Osmanlı Devleti’nde Kamu Sağlığının Kurumsallaşmasında Koleranın Etkisi”, s. 3.

“İdadiler Müfredatı”nda “Malumat-ı Nafia ve Hıfzıssihha” dersinin bulunduğu görülmektedir.⁶⁸

Halid İzzet Bey’in eserinin kapağında bulunan “Taşra Mekâtib-i İdâdiyyesinin Dördüncü Senesinde Tedrîs Olunmak Üzere” ibaresinden, bu eserin kaleme alınmasındaki amacın da ders kitabı olarak okutulması olduğu ve hedef kitlesinin orta kademedeki öğrenciler olduğu tespit edilmektedir. Bu durum eserin başında şöyle belirtilmektedir:

Gıpta-i bahşa-yı edvâr-ı eslâf olan asr-ı maarifhasr hazret-i padişahide mekâtib-i umûmiyenin kaffe-i derecâtında hıfzıssihha dersleri programa idhâl edilmiş olduğundan, işbu risâle mekâtib-i rüşdiyye muntehîleriyle, mekâtib-i i'dâdiyye mübtedîleri için tertib kılınmıştır.

Eser hıfzıssihha kavramının tanımı ile başlamakta ve “İçindekiler” başlığı olmaksızın bablar ve alt başlıklarla konular anlatılmaktadır. Bablar ve başlıklar sıralandığında şöyle bir “İçindekiler” tablosu ortaya çıkmaktadır:

İLM-İ HIFZ'IS-SIHHATİN TA'RÎFİ	
BİRİNCİ BAB	
ESNÂN	
DEVİR-İ TUFÛLİYET	Yeni doğan çocuklara idilecek tekayyüdât-ı sıhiye, İrzâ' Ya'ni Meme Emzirmek, Fitâm Ya'ni Sütten Kesme, İrzâ' iştiraki, Süt nine, İrzâ'-ı hayvânî, İrzâ'-i sinâî, Usûl-i Ta'kîm, Çocukların Melbûsâtı, Çocukların Temizlenmesi, Çocukların Tenezzühü, Çocukların Uykusu, Çocukların Riyâzât-ı Bedeniyesi
SİN-İ TUFÛLİYET-İ SÂNİYE	
SİN-İ ŞEBÂB YA'Nİ GENÇLİK	
SİN-İ KUHÛLET	Sıklet-i Vücûd
SİN-İ ŞEYHÛHAT YA'Nİ İHTİYÂRLİK	Esbab-ı Müsta'cele-i Şeyhuhat
İKİNCİ BÂB	

68 Ahmet Vurgun, *Maarifperver Sultan II.Abdülhamit*, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2020, s. 111, 113.

BÜNYE VE MİZÂC	Mizâc-ı Demevî, Mizâc-ı Asabî, Mizâc-ı Lenfâvî, Mizâc-ı Safrâvî
VERÂSET	
ÂDÂT	
HARÂRET	Harâret-i İnsan
SOĞUK MEMLEKETLERDE BURÛDETİN UZUN MÛDDET TE'SÎRİ	
ZİYÂ	
ELEKTRİK	
HEVÂ	Tazyik-i Hevâ, Harekât-ı Hevâ ve Rüzgârlar, Hevâ-yı Mahsûr = İfsâd Olunmuş Hevâ, Hordabin Vâsıtasıyla Görülebilen Ecsâm İle Hevânın Fesâdı, Tedâbîr-i Tahaffuziyye, Muzirât-ı Sâ'ire, Bataklıkların Te'sîriyle Hevânın İfsâdı
SU	Yağmurun İnsana Te'sîri
MESÂKİN= HÂNELER	Şehir ve Kasabalara Mûte'allik Kavâ'id-i Sıhhiyye, Bir Hânenin İnşasında Ri'âyet İdilmesi Lâzım Gelen Şerâ'it-i Sıhhiyye, Vüs'at-ı Mesâkin, Teceddüd-i Hevâ, Vesâ'it-i Teshiniyye, Vesâ'it-i Tenvîriyye, Vesâ'it-i Tenvîriyye-i Muhtelifenin Vücûda Te'sîri, Hevâ Gazı, Gaz-ı Münîrin İnsana İrâs İdebileceği Te'sîrât, Matbah, Helâlar, Nerd-bân , Havlu, Ahur ve Kûmes Odaların Şurût-ı Sıhhiyyesi, Suların İntihâb ve Taksîmi, Usûl-i Tereşşuh Ya'nî Süzmek, Kâbil-i Nakl Süzgeçler, Suların Taksimi, Sahrınc Suları
MELBÛSÂT	Yatak, Mülattıfât-ı Beşere, Usûl-i İstihmâm Ya'nî Banyo İtmek, Deniz Hamâmları, Hamâmlara Dâ'ir Kavâ'id-i Sıhhiyye, Et Suyu, Et, Kûmes Hayvânâtı, Av Etleri, Balıklar Ve Kabuklu Hayvânât, Tereyağı, Peynir, Yumurta, Mevâdd-ı Gıdâiyye-i Nebâtiyye, Hubûbât, Yer Elması, Patates, Mantarlar, Sebzevât, Çiğ Ekl Olunan Nebâtât, Meyveler, Efâviye, Tedbîr Ekli Ya'nî İstit'âm
MEŞRUBÂT	Meşrubât-ı Mâ'ye, Meşrûbât-ı Mûtehammire, Meşrûbât-ı Mukattar, Meşrûbât-ı İtriyye, Kahve Çay Kakao ve Çokolata, Meşrûbât-ı Hâmıza

TÜTÜN, AFYON, ESRÂR	
İSTİMNÂ' BÎ'L-YED	
EVLENME VE BEKÂRLIK	

Kitabın başlıklarına bakıldığında iyi bölümlenmiş bir eser olduğunu söylemek oldukça zordur. Yaş grupları verilmekte fakat bu yaş gruplarına mensup grupların olası sağlık sorunları ya verilmemekte ya da daha sonra müstakil olarak verilmektedir. Alt başlık altında verilebilecek bir mesele daha sonra ayrıca işlenebilmektedir. Hemen hemen tüm başlıklarda tekrarlanan bir uygulama ile öncelikle anlatılacak bahsin tanımı yapılmakta bu konuda yapılması ve yapılmaması gerekenlerden, yapılan hatalardan bahsedilmekte ve bahsin sonundaki “Kavaid-i Sıhhiyye” başlığı altında en sağlıklı olan için nasıl davranılması gerektiği anlatılmaktadır.

Yaşlardan ve insan ömrünün devirlerinden bahsedilen birinci bölümde özellikle “Devr-i Tufuliyet” yani çocukluk dönemi ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Bu durum kitabı yazdığı sırada Hamidiye Etfal Hastanesi’nde görev yapmakta olan Halid İzzet Bey’in bebeklik ve çocukluk dönemi hakkında edindiği teorik ve pratik malumat zenginliği ile ilişkili olabilir.

Kitabın ikinci bölümünde bünye ve mizaçlar anlatılmakta, insanlar dört mizaç grubuna ayrılmakta, karakter özellikleri ve fiziksel özellikler mizaçlarla açıklanmakta, hangi mizaçların birbiriyle evlenmesinin daha sağlıklı olduğu konusuna girilmektedir. Yazar zayıf bünyeli ve lenfavi mizaçlı iki kişinin evlenmesiyle doğacak çocukların daha nahif ve daha lenfavi olacaklarını; sıraca (*scrofula*) ve verem hastalığına yatkın olacaklarını bu nedenle böyle bir izdivaca müsaade edilmemesi gerektiğini; iki asabi mizaca sahip kişinin evlenmesiyle doğacak çocuğun fevkalade sınırlı olacağını; bu nedenle asabi mizaçlı erkeğin demevi mizaçlı bir kadınla evlenmesinin uygun olacağını söylemektedir.

Bu bölümde bahsi geçen “Mizaçlar”ın klasik tıptaki hümorale patoloji⁶⁹ üzerine kurulduğu görülmektedir. Dönemi itibarıyla modern eğitim kurumlarında tıp eğitimi almış bir hekimin klasik tıbbın temel kavramlarından, hümorale patolojiden bahsetmesi klasikten moderne geçiş döneminin tabiatını yansıtmaya açısından dikkat çekicidir ve dönemim ruhu itibarıyla çok da şaşırtıcı değildir.

69 Hümorale patoloji insan vücudunun varsayılan yapısını ve işleyişini açıklayan bir tıp anlayışıdır.

Aynı dönemde yazılan sağlıkla ilgili kitaplarda benzer yaklaşımlar görülmektedir. Besim Ömer'in *Nevsâl-i Âfiyet* adlı eserinde "Mizâc" başlığı altında mizaçlar ve özellikleri sıralanmış, mizaçların hangi hastalıklarla ilgili oldukları açıklanmış, bünye ve mizacın sağlığa ziyadesiyle tesiri olduğunun altı çizilmiştir.⁷⁰ Yine Avanzade Mehmed Süleyman'ın *Mesâil-i Hafıyye-i Sihhiyyeden Kız mı, Oğlan mı?* adlı tercüme eserinde "Mizaçları Bakımından Kadınlar" başlığı altında kadınların az veya çok çocuk doğurma özellikleri mizaçlara bağlı olarak açıklanmıştır.⁷¹

Bu dönemde yazılmış edebî eserlerde de hümoral patoloji ve mizaçlar konusuna rastlamak mümkündür. Safvet Nezihi (ö. 1939) *Makalât-ı Nezihi* adlı kitabında, evlenmeye karar verildiği zaman sadece göze, kaşa, endama bakılmasından, mizaç ve bünyenin sorulmamasından şikâyet etmekte, sağlık için asıl önemli olan konunun bunlar olduğunu belirtmekte ve şöyle devam etmektedir:

*Her ikisi lenfâvi 'l-mizac olan bir erkekle kadının izdivaçlarından nasıl evlat husule gelecek? Bu da düşünülecek bir mesele mi ya? Safrâvi 'l-mizac zevc ve zevcenin semereleri de acınacak bir halde olurmuş, onu da kim düşünecek!...*⁷²

16. yüzyıldan itibaren özellikle diseksiyon faaliyeti ile klasik tıbbın anatomi ve fizyoloji ile ilgili bilgi birikimi güncellenmiş ve değişmiş ama hastalığın oluşumunda mikroorganizmaların rol aldığı düşüncesi çok geç yerleşmiştir. Tarihsel olarak kanıta dayalı mikrobiyoloji çalışmaları 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren artmakla beraber, en kamil halini aldığı Robert Kohn'un mikrop kuramından bile çok sonra, 20. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarında kabul görmüştür.

Halid İzzet Bey *Hıfzıssıhha* adlı eserinin mizaçlar ile ilgili bölümünde akraba evliliğine de değinmiş ve akrabalar arası evliliğin eskiden beri sakıncalı olarak düşünüldüğünü, böyle bir evlilik yapıldığında yakınlığın derecesine göre kısırlığa veya bebeğin anne karnında ölümüne sebep olabileceğini ve çoğunlukla doğan çocukların beyaz saçlı beyaz kaşlı, sıracalı, dilsiz ve sağır olduklarını belirtmiştir.

İnsan vücudu dört temel hümordan (sıvıdan) oluşmaktadır: kan, balgam, sarı safra ve kara safra. Bunların birbirleri ile girdikleri nispi denge sağlığı, dengesizlik, dengenin bozulması ise hastalığın ifadesidir.

70 Besim Ömer, *Nevsâl-i Âfiyet*, haz. Ahmet Zeki Özgöer, cilt 1, İstanbul, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Tıp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, 2020, s. 205-207.

71 Avanzade M. Süleyman, *Mesâil-i Hafıyye-i Sihhiyyeden Kız mı, Oğlan mı?*, Dersaadet, Arakas Matbaası, 1330, s. 6.

72 Safvet Nezihi, *Makalât-ı Nezihi*, İstanbul, İkdam Matbaası, 1901, s. 19.

Ardı ardına sıralanmış “Ziya, Elektrik ve Hava” başlıklarında bunların insan vücuduna tesirlerinden bahsedilmiştir. “Ziya” başlığı altında güneş ışığını yeterince göremeyen insanların ve güneş ışığına fazlaca maruz kalanların vücutlarında ortaya çıkabilecek sorunlar anlatılmış, güneş ışığının vücuda faydalı tesirleri için neler yapılması gerektiği ile ilgili tavsiyeler sıralanmıştır. Elektrik bahsinde, havadaki ve topraktaki elektrikten, yıldırımlardan bahsedilmiş, yıldırım isabet etmemesi için alınması gereken tedbirler anlatılmıştır. Hava bahsinde ise rüzgârlardan, hava basıncından, bozulmuş havadan, havanın nasıl bozulacağından ve bozulmuş havanın teneffüs edilmesinin zararlarından ve tüm bunların vücuda zarar vermemesi için neler yapılması gerektiğinden bahsedilmektedir.

Eserin yazıldığı dönem salgın hastalıklar dönemi olmasına rağmen, salgın hastalıklara müstakil bir bölüm ayrılmamakta, mikroplar ve salgın hastalıklar “Hava” başlığının bir alt bölümü olarak anlatılmaktadır. Zira müellif burada mikroplara yer vermekle beraber, mikrobu başı başına bir hastalık etmeni olarak görmemektedir. Anlatıma göre “mikrop havayı ifsad etmekte, hava da insanı hasta etmektedir.” Yani bir ara formül icat edilmiş mikroplar miyazmacı⁷³ bir unsura dönüştürülmüştür.

Bu dönemde yazılan hıfzıssıhha ile ilgili eserlerde benzer ifadelere rastlanmaktadır. Besim Ömer’in *Hıfzıssıhhat* adlı eserinde havanın hastalıkların yayılmasındaki etkilerinden bahsedilmekte ve bu dönemin bir geçiş dönemi olduğunu vurgulayan ifadeler kullanılmaktadır:

Hava ile sirayet-i emraz meselesi makeddema pek ziyade yerleşmiş bir itikad olduğu halde şimdi fikr-i mezkur gittikçe kesb-i zaaf eylemektedir. Lakin bugün malumat-ı hazıramızla havayı sirayet hususunda büsbütün bitaraf ad edemeyiz. Kızamık kızıl hastalık gibi döküntülü hamalların mikroplarını daha bulamadık. Emraz-ı sariyenin birdenbire intişarıyla havadaki mikropların adedçe tezayüdü arasında ziyade bir münasebet bulunduğunu “Meykel” (?) pek güzel isbat etmiştir ki bu hal sırf bir tesadüf değildir.⁷⁴

Mehmet Refet Paşa’nın İlm-i Hıfzıssıhha adlı tercüme eserinde de; “Havanın Bilkimya İfsadiyla Hayvanat Üzerine İcra Ettiği Tesirin Beyanı”, “Gubar ile Havanın İfsad Olunması”, “Bataklıklardan Sudur Eden Ebhira ile Havanın İfsad Olunması”, “Mevadd-ı Hayvaniyye Vasıtasıyla Havanın İfsadı Beyanı” gibi

73 Miyazma (μιάσμα) eski Grekçede kir, kirlilik anlamına gelmektedir. Miyazmacı teoriye göre salgın hastalıkların çürüyen organik maddelerden ortaya çıkan ve havayı kirlüten miyazmalar-dan neşet etmektedir.

74 Besim Ömer, *Hıfzıssıhhat*, İstanbul, Karabet Matbaası, 1315, s. 109.

başlıklar altında bozulmuş havadan ve bu havanın sağlığa zararlarından ayrıntılı olarak bahsedilmektedir.⁷⁵

Halid İzzet Bey eserin devamında *Meskenler ve Haneler* bölümüne geçmekte, sağlıklı şehirlerin ve sağlıklı evlerin nasıl inşa edilmesi gerektiğini, evlerde kullanılan ısınma ve aydınlatma araçlarının özelliklerini ve onları sağlıklı kullanma şartlarını açıklamaktadır. Sonraki bölümde *Melbusat* başlığı altında elbiselerin yapılacağı sağlıklı kumaşlardan, hangi mevsimde hangi kumaşların tercih edilmesi gerektiğinden, elbiselerin şekillerinden, temizliğin önemine binaen banyolardan ve cilt için gerekli malzemelerden bahsedilmektedir.

Diğer bölümde yiyecekler anlatılmakta, insan vücudu için faydalı olan yiyecekler ve bunların en sağlıklı pişirilme yöntemleri sıralanmakta, özellikle yiyeceklerin gıdalı olması ve hazminin kolay olması hususuna çokça dikkat çekilmektedir. Kitabın sonlarına doğru “Meşrubat” başlığı altında su, mayalanmış içkiler, damıtılmış içkiler, asitli içecekler, kahve, çay, kakao gibi bitkisel içecekler ve bunların vücuda verdiği fayda ve zararlardan bahsedilmektedir. Bir sonraki bölümde tütün, afyon ve esrar konuları açıklanmakta, bunların organlarda yaptığı tahribattan bahsedilmektedir.

İstimna bi'l-yed başlığı altında mastürbasyonun zararlarından bahsedilmekte ve bunu alışkanlık haline getiren gençlerin vazgeçirilmesi için tavsiyelerde bulunmaktadır. Eserin son bölümünde “Evlenme ve Bekârlık” bahsinde evlenme yaşının erkeklerde ve kadınlarda kaç olması gerektiği, köylerde ve şehirlerde durumun farklı olduğu açıklanmaktadır. Evlenme yaşı konusunda yazar kadınların ancak yirmi yaşını tamamladıktan sonra vücudunun ve aklının kemâle erdiğini, başlı başına bir evi idare etmeye ve çocukların terbiyesine muktedir olacağını ve bünyelerinin de ancak bu yaştan sonra sağlam çocuklar vücuda getirebileceğini yazmaktadır. Erkekler için ise bu yaşın yirmi beş olduğunu, bu yaşa kadar sabretmenin sağlık için gerekli olduğunu belirtmektedir.

Eserin son üç bölümü birey-toplum ve devlet arasındaki ilişkilere dair çarpıcı nüanslar barındırmaktadır. Zira “Tütün, Afyon ve Esrar” başlığında artık, ahlak ile tıbbın iç içe geçtiği, adeta bir *nasihatnâme* gibi, metnin muhatabı olan orta öğretim öğrencilerine açıkça tavsiyeler verildiği görülmektedir. Dönem itibarıyla hıfzıssıhha eserlerinde daha çok frengi üzerinden cinsel sağlığa dönük uyarı ve tavsiyeler sunulurken yine muhatap gözetilerek mastrübasyona odaklanılması da oldukça mantıklı bir seçim olarak durmaktadır. Frengi daha çok cinsel yolla

75 Mehmed Refet Paşa, *İlm-i Hıfzıssıhha*, İstanbul, Mekteb-i Fünun-ı Harbiye Matbaası, 1288, s. 6-30.

bulaşan bir hastalıktır. Özellikle 19.yüzyılda fuhuşun artması ile şehirlerde bir salgına dönüşmüş ve hıfzıssıhhanın gündemine girmiştir. Dolayısıyla dönemin hıfzıssıhha eserlerinde frengi hastalığı ile ilgili tavsiyeler yapılırken Halid İzzet Bey öğrencilere daha çok yetişkinleri ilgilendiren frengi üzerinden değil yaşları itibarıyla mastürbasyon üzerinden tavsiyelerde bulunmuştur. Evlilik başlığında gençlere bilgi ve tavsiyeler verilirken özellikle “devletlerin tekessür-i nüfûsuna ve terakkiyâtına hâdim bir mes’ele” olduğunun vurgulanması aslında tüm bu ailevi hassasiyetlerin ötesinde, devletin nüfus politikalarının bu husustaki belirleyici rolüne yapılan vurgu günümüzde dahi hala geçerliliğini korumaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde, bir taraftan askeri ve ekonomik açıdan zor zamanlar yaşanırken bir taraftan da önemli yenilikler hayata geçirilmiştir. II. Mahmut döneminde kurulan *Asakir-i Mansure-i Muhammediye* adlı yeni ordu dönemin teknolojik yapısına uygun olarak teçhizatlandırılmaya çalışılmış, aynı zamanda eski etkinliğini kaybeden Darüşşifaların yerine modern tıp bilgilerinin öğretildiği yeni mektepler, modern tıp tekniklerinin uygulandığı yeni hastaneler açılmaya başlanmıştır.

Halid İzzet Bey, 19. yüzyıldaki tüm bu gelişmelerin içinde yaşamış bir askeri doktordur. Bu yüzyılda bir askeri doktorun yetişmesi için gereken tüm aşamalardan geçmiş ve yeni kurulup teşkilatlanmaya başlayan kurumlarda hem eğitim hayatını hem de çalışma hayatını geçirmiştir. Çalışma hayatında bazı zorluklarla karşılaşmış, Hamidiye Etfal Hastanesi’nde görev yaparken sünnet ettiği bir çocuğun vefatı sebebiyle soruşturma geçirmiş ve büyük ihtimalle bu soruşturma sonucu buradaki görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır.

II. Abdülhamit tarafından kurulan Darülaceze, açılışından bir süre sonra pek çok ithama maruz kalmış ve bu durum gazete manşetlerinde tartışılmıştır. Halid İzzet Bey de fahri doktorluk yaptığı Darülaceze’de daimî kadroya geçmek için dilekçeler yazmış fakat kabul görmemiştir. Onun ve bir başka doktorun dilekçelerle talip olduğu daimi kadroya “kayınpederi Zabtiye Nâzırı olan” bir başka doktor atanmıştır. Hatta Rumeli’deki askeri hastanelerin teftişi için gönderildiği görevden geri döndüğünde Darülaceze’deki işine son verildiğini öğrenmiş, bununla ilgili Sadaret Makamı’na dilekçe yazmış fakat bir sonuç alamamıştır. Darülaceze’deki yanlış gidişin farkına varmış bununla ilgili bir layiha hazırlamış fakat layihası ilgililerin dikkatini çekmemiş, belki de onun kara listeye alınmasına yol açmıştır. Darülaceze tarihi açısından da önemli bir belge olan bu layihaya araştırmamız kapsamında ulaşılamamıştır. Bununla birlikte ileri araştırmalarda bu belgenin bulunup çalışılmasının oldukça önemli olduğu belirtilebilir.

II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki, II. Abdülhamid'e yakın olduğu düşünülen subaylar için "Tasfiye-i Rütbe Kanunu" çıkararak rütbeleri indirme kararı almıştır. Halid İzzet Bey'in rütbesi Kaymakamlığa (Yarbay) kadar yükselmişken, bu kanunla tekrar binbaşılığa geri dönmüştür. Bütün bu gelişmeler aslında II. Abdülhamid dönemindeki sosyal ve siyasi çekişmelerin onun hayatındaki yansımalarını göstermektedir.

Belki de yaşadığı bu sorunlar ve yapılan haksızlıklar karşısında rütbelerinden, mükâfatlardan hatta emekliliğinden bile vazgeçerek Makedonya'da İştib Hastanesi'ndeki görevi sırasında askerî doktorluk mesleğinden istifa etmiş, bundan sonraki meslek hayatını sivil doktor olarak sürdürmüştür.

Halid İzzet Bey'in "*Hıfzıssıhha*" adlı kitabı ise hem dönemin özelliklerini yansıtmakta hem de bu dönemin bir geçiş dönemi olduğuna dair ipuçları içermektedir. Halid İzzet Bey'in içinde yaşadığı yüzyıl, şehirlerde artan nüfusun etkisi ve salgın hastalık korkusu ile "Halk Sağlığı" mefhumunun yaygınlaşmaya başladığı, halk sağlığının devletler tarafından kontrol ve organize edildiği ve hekimler aracılığı ile halkın bilgilendirildiği bir dönemdir.

Halid İzzet Bey de eserini, bu dönemde orta öğretim müfredatında yerini alan *Hıfzıssıhha* derslerinde okutulması için kaleme almıştır. Eserin başlıkları düzenli sıralanmamakla birlikte gençleri ilgilendiren pek çok konuya değinilmekte, hem içinde buldukları yaşı sağlıklı geçirmeleri için yapmaları gerekenler sıralanmakta, hem de ileriki yaşamlarında evlilik ve ebeveynlik ile ilgili dikkat etmeleri gereken konular anlatılmaktadır.

Eser iki babdan oluşmaktadır, "Yaşlar" ve "Bünye ve Mizaçlar". "Bünye ve Mizaçlar" başlığının altına hava, ışık, elektrik, yiyecekler, giyecekler, içecekler, evler gibi insan hayatını etkileyen tüm çevresel faktörler yerleştirilmiştir. Modern tıp eğitimi almış olan Halid İzzet Bey'in mizaçlar ve mizaçları etkileyen çevresel faktörler konusunda klasik tıpla ilgili referanslar kullandığı görülmektedir. Bu yaklaşım modern ve klasik arasında kalmış, geçiş döneminin içinde bizzat yaşayan bir hekim için normal karşılanabilir ki aynı dönemde yazılan tıpla ilgili kitaplarda, hatta edebi eserlerde benzer etkileri görmek mümkündür. Çünkü bu dönem, klasik tıbbın anatomi ve fizyoloji ile ilgili bilgi birikiminin değişmekle beraber hastalığın oluşumunda mikroorganizmaların rolüne dair düşüncelerin henüz tam olarak netleşmediği, dolayısıyla klasik tıptaki "mizaç" kavramının ve hümorale patolojiye dayalı açıklamaların devam ettiği bir dönemdir.

Yine ışığın, elektriğin ve havanın anlatıldığı bölümde, insanları hasta eden bozulmuş hava bahsine çokça işaret edilmiştir. Aynı bölümde "Hordabin Vâsıtasıyla Görülebilen Ecsâm İle Hevânın Fesâdı" başlığı altında mikroplardan

da bahsedilmesine rağmen, eserin yazıldığı dönemde mikropların hastalıklarla olan ilişkisi ve mahiyeti tartışmalı bir konu olduğundan miyazma anlayışının bir ara formül olarak kullanıldığı görülmektedir.

“Tütün, Afyon ve Esrar” başlığında anlatılanlardan, ahlak ile tıbbın iç içe geçtiği, metnin muhatabı olan orta öğretim öğrencilerine öğütlerin, tavsiyelerin açıkça verildiği görülmektedir. Gençlere cinsel sağlığa dönük uyarı ve tavsiyeler sunulurken, meseleye genel hıfzıssihha eserlerinde olduğu gibi frengi üzerinden değil mastürbasyon üzerinden yaklaşmıştır. Evlilik başlığında ise gençlere bilgi ve tavsiyeler verilirken sadece ailevi hassasiyetlerin değil devletin nüfus politikalarının da göz önünde bulundurulduğu hissedilmektedir.

Son olarak denilebilir ki Halid İzzet Bey'in sergüzeşti 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki siyasi, askeri ve sosyal alanlardaki olumlu ve olumsuz pek çok gelişmeyi içinde barındıran bir küçük örnek olması hasebiyle önemi haizdir ve onun kaleme aldığı Hıfzıssihha adlı eseri de çağın ruhunu yansıtan çok güzel bir örnektir. Modern tıp eğitimi almış bir tabip, halkı bilinçlendirme sorumluluğu ile hıfzıssihha ile ilgili bir eser vermekte ve dönemin bir geçiş dönemi olmasının etkisiyle teorik alt yapısını Hipokrat'tan o güne değin süregelen hümorale patoloji üzerine kurmaktadır. Yine çağındaki bakteriyolojik gelişmeleri takip etmekle beraber bu gelişmeleri miyazmacı bir perspektiften yorumlayarak modern ve klasik arasında bir geçiş formülü uygulamış görünmektedir.

Bu çalışmada, önemli görevlerde bulunmuş bir hekimin hayatı yeni belgeler ışığında ele alınmış ve bu yapılırken siyasi-askeri tarihle paralel bir okuma yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Osmanlı Devletindeki tıp tarihi çalışmaları, tarihsel boyutun ötesinde kavramsal olarak değerlendirilmeye çalışılmış, bu kavramsal çerçeve tıbbın kadim teorilerinden hümorale patoloji ve miyazma gibi kavramlar üzerinden okunmuştur. Bilimsel gelişmelerin bilimsel kamuoyu tarafından kabulünün bir anda olmadığı, tetrici bir seyir izlendiği hususu, örneklerle ortaya konmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi).

DH.MKT. (Dahiliye Mektubi Kalemi), nr. 920-20; nr. 1043-11; nr. 1255-7; nr. 2618-68; nr. 2653-75.

HH.İ. (Hazine-i Hassa İradeler), nr. 171-31.

İ..HB.. (İrade Harbiye), nr. 83-32.

İ.TAL. (İrade Taltifat), nr. 122-38; nr. 295-9; nr. 122-38.

ML.EEM. (Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdiriyyeti), nr. 339-15.

Y..MTV. (Yıldız Mütenevvi Maruzat), nr. 253-141.

Y..PRK.ASK., (Yıldız Askeri Maruzat), nr. 247-100.

Halid İzzet, *Hıfzıssıhha*, İstanbul Üniversitesi TY, nr: 4430.

_____, *Ebe Hanımlara Mahsus Ameliyât-ı Vilâdiye*, İstanbul Üniversitesi TY, nr: 4509.

Hamidiye Etfal Hastahanesi İstatistik Risalesi, Matbaa-i Osmaniye, 1318 [1900].

Sabah Gazetesi, 5 Cemaziyevvel 1317 (29 Ağustos 1315\1 Eylül 1899), no. 3024.

İkincil Kaynaklar

Adıvar, Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1991.

Altıntaş, Ayten, “Osmanlılarda Modern Anlamda Tıp Eğitiminin Başlaması ve Tıbhane-i Amire”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, VIII, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Avanzade M. Süleyman, *Mesail-i Hafıyye-i Sthhiyyeden Kız mı, Oğlan mı?*, Dersaadet, Arakas Matbaası, 1330.

Bayat, Ali Haydar, “Osmanlı Devleti’nde Tıp Eğitimi”, *Osmanlılarda Sağlık*, cilt I, İstanbul, Biofarma Yayınları, 2006.

Besim Ömer, *Hıfzıssıhhat*, İstanbul, Karabet Matbaası, 1315.

_____, *Nevsâl-i Âfiyet*, haz. Ahmet Zeki Özgöer, cilt I-IV, İstanbul, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Tıp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, 2020.

Bynum, William, *Tıp Tarihi*, Ankara, Dost Kitabevi, 2020.

Erden, Fethi, *Türk Hekimleri Biyografisi*, İstanbul, Çituri Biraderler Basımevi, 1948.

Halid İzzet, *Hıfzıssıhha*, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1318.

İhsanoğlu, E. – Şeşen, R. – Bekar, S. – Gündüz, G. – Bulut, V., *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*, cilt 4, İstanbul, IRCICA Yayınları, 2008.

İzgöer Ahmet Zeki - Perk, Haluk, *Görsel ve Belgelerle Sağlık Eğitimi Tarihi I Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane (1903-1933)*, İstanbul, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Yayınları, 2022.

Mehmed Refet Paşa, *İlm-i Hıfzıssıhha*, İstanbul, Mekteb-i Fünun-ı Harbiye Matbaası, 1288.

Özbay, Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, cilt I-III, İstanbul, Yörük Basımevi, 1976.

Safvet Nezihi, *Makalât-ı Nezihi*, İstanbul, İkdam Matbaası, 1901.

Sarı, Nil, “Mekteb-i Tıbbiye”, *Kuruluşundan Günümüze Cerrahpaşa Tıp Fakültesi 1827-1967-2007*, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, 2009.

_____, “Osmanlı Devletinde Asker Hekimliği”, *Hunlardan Günümüze Türk Askerî Kültürü - Tarih - Strateji - İstihbarat- Teşkilat – Teknoloji*, İstanbul, Kronik Kitap, 2019.

_____, “Tıp/ Osmanlı Dönemi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, cilt 41, İstanbul, TDV, 2011.

Tahsin Rıza, *Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye*, cilt I, II, Dersaadet, Kader Matbaası, 1328.

Türkmen, Zekeriya, “II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Ordu-Siyaset İlişkileri”, *Erdem*, sayı 35, Ankara, 2000.

Uğur, Çağrı, “Osmanlı’da Bilimsel Tercüme Faaliyetleri: Envanter ve Analiz”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2018.

Ülman, Yeşim Işıl, *Galatasaray Tıbbiyesi, Tıbbiye’de Modernleşmenin Başlaması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, 2017.

Vurgun, Ahmet, *Maarifperver Sultan II.Abdülhamit*, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2020.

Yaşayanlar, İsmail, “Osmanlı Devleti’nde Kamu Sağlığının Kurumsallaşmasında Koleranın Etkisi”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017.

Yıldırım, Nuran, *Tıbhane-i Amire ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanedan İstanbul Tıp Fakültesi’ne*, İstanbul, Betim Kitaplığı, 2019.

_____, *Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı Hamidiye Etfal Hastanesi*, İstanbul, Şişli Etfal Eğitim ve Araştırma Hastanesi Yayını, 2010.

_____, *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, İstanbul, Darülaceze Vakfı Yayınları, 1996.

_____, “Yeni Kaynaklar ve İlmuhaber Defteri Işığında Haydarpaşa Askeri Hastanesi”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI*, İstanbul, 2008.

_____, “Haydarpaşa Askeri Hastane’sine Tayin Olunan, Cerrah ve Eczacılar Ait İlmühaberler, 1897-1899”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, sayı 19, İstanbul, 2013.

_____, “1897 Türk-Yunan Savaşı’nda Yaralı Gazilerin İstanbul’a Nakli, Tedavileri ve Kızılhaç Yardımları”, *Toplumsal Tarih*, sayı 178, Ekim 2008.

_____, “1897 Türk-Yunan Savaşı Alasonya ve Yanya Cephelerinde Yaralı Tedavisi”, *Toplumsal Tarih*, no. 155, Kasım 2006.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmacıların her birisinin mevcut araştırmaya katkısı %50 oranındadır.

Çatışma Beyanı

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.